CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY
ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ

DOI: 10.22559/folkloredebiyat.2017.77

folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:93, 2018/1

ORHAN KEMAL'İN MURTAZA İSİMLİ ROMANINI FOUCAULT'NUN ÖZNE VE İKTİDAR KAVRAMLARIYLA BİRLİKTE OKUMAK

RE-READ MURTAZA WHICH IS ORHAN KEMAL'S NOVEL WITH FOUCAULT'S CONCEPTS WHICH ARE SUBJECT AND POWER

Berkant Örkün*

ABSTRACT

Murtaza that is written by Orhan Kemal who is a story and novel writer is a very important novel in Turkish Literature. The novel has been examined by jurists, sociologists, economists as much as it has been studied by literary critics because Murtaza has a unique type in Turkish and world literature. Orhan Kemal created the Murtaza type as a result of the relations of power and subject in Turkey's political life in the 1940s. The concepts which is power and subject intensively studied by Michel Foucault. Therefore, the novel re-read with Foucault's concepts that is power and subject. As we know, Michel Foucault developed the concepts in the 1970s but these concepts are in fiction of the novel which is written by Orhan Kemal in 1952. Hence, It is found in this study that Orhan Kemal thought these concepts before Foucault. Additionally, in this study attempting to give an answer to why the Murtaza type is an original type in Turkish and world literature in this study.

Keywords: Orhan Kemal; Michel Foucault; Murtaza; power; subject

* berkant.orkun@gmail.com

ÖZET

Türk edebiyatının saygın kalemlerinden biri olan Orhan Kemal'in en önemli eserlerinden birisi de *Murtaza*'dır. Eser, edebiyatçılar tarafından yapılan birçok çalışmada incelendiği gibi hukukçular, sosyologlar ve iktisatçılar tarafından da kendi disiplinleri yönünden ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun en önemli nedeni, birçok yazar ve eleştirmen tarafından da ifade edildiği gibi, bir mahalle bekçisinden hareketle kurgulanan Murtaza tipinin hem Türk edebiyatı hem de dünya edebiyatı için özgün bir tip olmasıdır. Bu özgünlüğü sağlayan en önemli etken ise Orhan Kemal'in Murtaza tipini 1940'lı yılların Türkiye'sindeki iktidar ve özne ilişkilerinin bir sonucu olarak yaratmış olmasında yatmaktadır. Dolayısıyla eserdeki iktidar ve özne ilişkileri ünlü düşünür Michel Foucault'un sorunsallaştırdığı iktidar ve özne kavramlarıyla birlikte ele alınmış, böylece sosyal bilimler tarafından yoğun olarak incelenmiş bu eserin ve eserdeki özgün Murtaza tipinin toplumsal ve felsefi bağları derin yapıda ayrıntılı olarak yeniden okunmuştur. Bu okuma sonucunda, Michel Foucault'un 1970'lerden sonra geliştirdiği iktidar ve özne kavramları konusundaki temel çıkarımların 1952 yılında yayınlanan *Murtaza* eserinin kurgusundaki iktidar ve özne ilişkileri ağında var olduğu saptanmış böylece Murtaza tipinin Türk ve dünya edebiyatında neden özgün bir tip olarak ortaya çıktığının cevabı verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal; Michel Foucault; Murtaza; iktidar; özne

Orhan Kemal'in 1952'de yazmaya başladığı *Murtaza* isimli eseri, Türk edebiyatında özgünlüğü ile bilinen önemli romanlardan biridir. Eser, Balzac romanlarındaki gibi gerçekçiliği oldukça etkili bir şekilde sunarken aynı zamanda Cervantes'in *Don Kişot*'u gibi bu gerçekliği 'kahraman' algısında ters yüz ederek derin yapıda çok yönlü okunabilmektedir. Nitekim, Melih Cevdet Anday'dan Adnan Binyazar'a ve Hilmi Yavuz'a kadar birçok eleştirmen ve yazar Murtaza'nın özgün bir tip olduğunu ve Don Kişot'a benzediğini, Orhan Kemal'in âdeta özgün bir Türk Don Kişot'u yarattığını söylemektedir. Kültür Bakanlığı tarafından 2012 yılında basılan, çeşitli eleştirmen ve yazarların Orhan Kemal hakkındaki düşüncelerinin toplandığı *Orhan Kemal* adlı eserde bu söylem daha açık bir şekilde vurgulanmıştır. Söz konusu eserde, Semiramis Yağcıoğlu Jacques Lacan'dan yola çıkarak Hilmi Yavuz ise Kant'ın ahlâkçı anlayışından yola çıkarak bu özgün Murtaza tipinin felsefi ve sosyolojik boyutunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte, bir mahalle bekçisinden hareketle kurgulanan *Murtaza*, edebiyatçılar tarafından incelendiği gibi hukukçular, sosyologlar ve iktisatçılar tarafından da kendi disiplinleri yönünden ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu da eserin çok yönlülüğünün ve özgünlüğünün en önemli kanıtlarından birisidir. Nitekim, bir iktisatçı olan Doç. Dr. Zeliha Seçkin, 'Çalışanların Rol Bütünleşmesi ile Kendine Yabancılaşması: Murtaza Paradoksu' isimli makalesiyle bu eseri iktisadi yönden ele alırken, bir hukukçu olan Dr. İrem Akı, 'Bir Hukuksuzluk Örneği olarak Bekçi Murtaza' isimli makalesinde eseri Türkiye'deki hukuk algılayışını sorgulamak için ele almıştır. Fakat Murtaza tipinin nasıl kurgulandığı ve neden özgün bir tip olduğu soruları hâlâ yanıtlanamamıştır. Çalışmamızın temel sebebi de Murtaza tipinin nasıl kurgulandığını ve neden özgün bir tip olarak ortaya çıktığını anlamaya çalışmaktır. Bunu çağdaş edebiyat kuramları yerine Foucault'nun belli başlı kavramlarıyla yapmaya çalışmak şaşırtıcı gelebilir. Ama eserin

derin yapısına inildiğinde Orhan Kemal'in asıl olarak iktidar ilişkileri içindeki özneyi sorunsallaştırdığı görülmektedir. Bu bağlamda bakıldığında, çalışmalarını özellikle iktidar ve özne arasındaki ilişkiye yoğunlaştırmış olan Foucault ile birlikte okunduğunda eserin temel kurgusunun çok daha iyi anlaşılabileceği açıktır.

Michel Foucault'nun İktidar ve Özne Kavramları

1926 yılında Fransa'da doğan Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi, Kliğinin Doğuşu: Tıbbi Bakışın Bir Arkeolojisi, Bilginin Arkeolojisi, Söylemin Düzeni, Hapishanenin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* gibi önemli eserler ortaya koyarak iktidarın mekanizmalarını, asıl olarak özneyi incelemiş ve düşünce tarihinde büyük bir iz bırakmıştır. Foucault tüm bu incelemelerinde esas olarak özneye yoğunlaştığının altını özellikle çizer. 'Özne ve İktidar' isimli makalesinde:

Benim araştırmalarımın genel teması iktidar değil, öznedir. Gerçi iktidar sorunuyla epeyce içli dişli oldum. İnsan öznenin, bir yandan üretim ve anlamlandırma ilişkilerine girerken, öbür yandan ve aynı derecede, çok karmaşık nitelikte olan iktidar ilişkilerine de girdiğimi görmem uzun sürmemiştir (Foucault, 2014: 57-58). diyerek asıl meselesinin özne olduğunu ama iktidarla özneyi birbirinden ayrı ele almadığını da belirtir. Nitekim önceki yıllarında yapısalcılarla birlikte hareket eden Foucault özneyi yok sayarken, 1970'lerden sonraki çalışmalarında öznenin özellikle de iktidar yoluyla inşa edilen bir süreç olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Foucault, öznenin ekonomik ve toplumsal koşullar neticesinde oluştuğunun söylenebileceğini ama bunlarla sınırlı kalmanın öznenin oluşumundaki mekanizmaları açıklamaya yetmeyeceğini, bu sürecin karmaşık ve daha dolaylı olduğunu ifade etmiştir. (Foucault, 2014: 64)

Ne kadar karmaşık görünse de Foucault'nun çalışmaları özneye farklı bir bakış açısı getirmiştir. Örneğin onun 'Özne ve İktidar' makalesinde; Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte, bu iktidar biçimine göre şekillenen öznenin inşası konusunda verdiği bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Özellikle kiliseyle kurumlaşan Hıristiyanlığın 'günah çıkarma' uygulamasıyla birlikte toplumu bireyleştirerek denetim altına alması iktidar mekanizmalarının özneye müdahalesini çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

Foucault, yukarıda da belirttiğimiz gibi özneyi iktidardan ayrı düşünmemiştir. Öyleyse o iktidarı nasıl algılamaktadır? Bahia Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde 1976 yılında verdiği konferansta iktidar hakkında şunları söylemiştir:

Öz olarak, Kapital'in II. cildinde bulabileceğimiz şey ilk olarak, bir iktidarın değil; birçok iktidarın var olduğudur. İktidarlar; yani örneğin atölyede, orduda, köleci tipteki bir mülkiyette veya serflik ilişkilerinin var olduğu bir mülkiyette yerel olarak işleyen tahakküm biçimleri, bağımlılık biçimleri. Tüm bunlar, iktidarın yerel, bölgesel biçimleridir ve kendi işleyiş kipleri, yöntemleri ve teknikleri vardır. Bütün bu iktidar biçimleri heterojendir. Bu durumda, eğer bir iktidar analizi yapmak istiyorsak iktidardan değil, iktidarlardan söz etmemiz ve iktidarların yerini kendi tarihsel ve coğrafi spesifiklerinde belirlememiz gerekir… Toplum, farklı iktidarlardan bir takımadadır. ((Foucault, 2014: 145).

Foucault'nun bu düşünceleri iktidar kavramına yönelik olan bakışı tamamen değiştirmiştir. Çünkü Foucault açıklamasının devamında; bu iktidarların bir tür merkezi

iktidarın türevi olmadığını, iktidarların üretici niteliğinin olduğunu ve her birinin kendi özgül tarihine sahip bir iktidarlar teknolojisi olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerin hepsi iktidar kavramına bakış açısından devrim niteliğindedir. Özellikle Foucault'nun siyaset teknolojisi olarak da adlandırdığı iktidar teknolojisi kavramı çok önemlidir. O, buhar makinesinin bulunuşunun sanayi devrimine neden olduğu gibi, özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda siyaset teknolojisinin gelişmesinin iktidar biçimleri doğrultusunda köklü değişiklikler getirdiğini ifade etmiştir. Bu siyaset teknolojilerinin, 'disiplin' ve 'eğitim' olmak üzere iki ana başlık altında şekillendiğini ifade etmiştir.

Bununla birlikte o, 1970'lere kadar "iktidarın nasılı" ile ilgilendiğini ve 'iktidar', 'hukuk' ve 'gerçeklik' arasında üçlü bir ilişki bulunduğunu vurgulamış, 'iktidar' konusunu incelerken yönteme dair beş önlemi özetlemiştir. (Foucault, 2015b: 47) Birinci önlem: iktidarın belirlenmiş ve meşru birimlerini merkezlerde değil, en bölgesel ve en yerel yerlerde aramak gerektiğidir. İkincisi: bir merkezden yayılan iktidar görüntüsü yerine iktidarın ortaya çıktığı alanları (beden gibi) incelemek zorunluluğudur. Üçüncüsü: iktidarı bir grubun ya da kişinin öteki üzerindeki hâkimiyeti olarak değil; ağ biçiminde işleyen, dolaşan, bireyler üzerinden düz geçiş yapan, bireylerin iktidara katlanmak ve uygulamak zorunda olduğu bir kavram olarak görmek gerektiğidir. Dördüncüsü: iktidarın yukarıdan aşağıya doğru değil; aşağıdan yukarıya doğru, yani sonsuz küçük toplumsal mekanizmalardan yola çıkarak büyük toplumsal mekanizmalara doğru çözümlenmesidir. Beşincisi: iktidarın sadece ideoloji temelinde işleyemeyeceği, aynı zamanda denetleme ve bilme aygıtlarıyla (somut eğitim, bilgi biriktirme gereçleri, gözlem yöntemleri, kayıt teknikler vb.) birlikte bunların organizasyon ve dolaşımının da bu işleyişin önemli mekanizmaları olduğu çıkarımıdır.

1975'den sonra Foucault, 'biyo-politika' ve 'biyo-iktidar' kavramlarını iktidar çözümlemeleri için kullanmaya başlamıştır. Ona göre 'biyo-iktidar' kavramı siyaset teknolojisinin 18. yüzyıldaki bir ürünüdür. 17. ve 18. yüzyıla kadar disiplinci bir teknoloji varken, 18. yüzyılın sonlarında bedene değil yaşama odaklanan; bireyi değil toplumu kontrol altında tutmayı amaçlayan yeni bir teknoloji doğar. Foucault bu yeni teknolojiyi şöyle tanımlar:

Bu yeni iktidar teknolojisinde ise mesele tam olarak toplum değildir (ya da şöyle diyelim, hukukçuların tanımladıkları türden toplum bünyesi değil); beden-birey de değildir. Bu yeni bir bedendir: çok sayıdaki beden, sonsuz olmasa da en azından sayımı zorunlu olmayan sayıda bir sürü başı olan bir bedendir. Bu, 'nüfus' kavramıdır. Biyopolitiğin işi nüfusladır ve siyasal sorun olarak, hem bilimsel hem siyasal sorun olarak, biyolojik sorun ve iktidar sorunu olarak nüfus, sanırım bu noktada ortaya çıkıyor. (Foucault, 2015b: 251)

Foucault'nun önemle vurguladığı bu 'teknoloji' toplumları âdeta iktidarların mekanizması içinde tutmaya yarar.

Murtaza'yı Foucault'nun İktidar ve Özne Kavramlarıyla Birlikte Okumak

Murtaza eserinde anlatılan olaylar 1941-1947 yılları arasında geçmektedir. Bu bilgi eseri incelememiz için önemlidir çünkü hem romanın yazılma zamanı hem de

romanın öyküleme zamanı romanın kurgusundaki olaylarla toplumsal gelişmelerin örtüştüğünü göstermektedir. Bilindiği gibi, 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı yaşanmaktaydı, bu nedenle Türkiye'deki tek partili iktidar çeşitli önlemler almıştı. Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi kanunlar bu önlemlerden bazılarıydı. İktisadi ve sosyal yönden dünya savaşının etkilerinden korunmayı amaçlayan bu kanunlar tam tersine büyük bir kıtlık döneminin yaşanmasına, karaborsanın artmasına, insanların satın alma gücünün düşmesine ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur (Yavuz, 2015: 164). Bunun için söz konusu yıllarda, tek partili yönetimin uygulamalarına ve baskılarına karşı halktaki memnuniyetsizlik giderek artmıştır. Toplumda ise tek partili devlet yapısından çok partili devlet yapısına geçme talebi hızlıca yükselmiştir. Aslında bilindiği gibi, öncesinde yani Atatürk döneminde iki defa çok partili yaşama geçilmeye çalışılmış ama her ikisinde de başarısız olunmuştur. Örneğin 1930'da liberal görüşleriyle bilinen Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası, hükümete ve CHP'ye yönelttiği sert eleştiriler nedeniyle kurulduğu yıl kapatılmıştır. Bütün bu söylediğimiz siyasi bilgiler incelediğimiz eser için önemlidir. Çünkü eserin kahramanı Murtaza, romanda tek partili yönetime gönderme yapan devletçi statükoculukla özdeşleştirilmiştir. Eserin ilk sayfalarından son sayfalarına kadar bu özdeşleştirme yazar tarafından bilinçli olarak yapılmıştır. Örneğin Serbest Fırka dönemini anlatan aşağıdaki bölüm eserin başlangıcında yer almaktadır:

Murtaza bekçilik görevinde Halk Fırkası-Serbest Fırka çekişmelerine kadar kaldı. Fırkacılığın iyice kızıştığı, Alasonya mübadillerini çan seslerinden kurtaran İsmet Paşa'ya bile dil uzatıldığı günler Murtaza öfkeden deli divane, sağa koşuyor, sola koşuyor, şimdi artık iyice palazlanmış Serbest Fırkalı hemşerileriyle yaka paça oluyordu. Bir gün bu yüzden kafasına yediği bir iskemleyle kan içinde yere yuvarlandı. Bayılmıştı. Gözlerini hastanede açtı. Yarası pek o kadar ağır değildi. Çabuk taburcu oldu. Âkile Hala onu evine aldı. Murtaza kafasına iskemle yemekten memnundu. Dayısı nasıl Balkan Harbi'nde mübarek kanını kutsal topraklarına döktüyse, o da bir çeşit düşman demek olan Serbestçilerin iskemle darbesiyle aynı kutsal topraklara kanını dökmüştü. (Kemal, 2015:23)

Özellikle 1945'lerden sonra yine dillendirilmeye başlanılan tek partiye karşı olan tepkiler için romancının ağzından Murtaza'nın düşündükleri şöyledir:

Anlıyordu, gayet iyi anlıyordu bütün bunların nedenini. Bütün bunların nedeni, "Demokratçılık" tı. Vazife bir sırasında millet işini gücünü bırakıyor, birtakım meydanlarda bayraklar, çiçekler, dallarla donatılmış kürsülerden İsmet Paşa'ya, onun partisine sövüp sayanlara alkış tutuyor, avazı çıktığınca "Yaşa!" diye bağırıyordu; hem de gırtlaklarını yırta yırta,avuçlarını patlata patlata.

Murtaza, Serbest Fırka'dan beri unutulan bütün bunlara bir süre kıyıdan sabırla, ama dişlerini yiye yiye, kan tükürüp "Kızılcık şerbeti içtim" diye diye baktı. Bekliyordu. Gün gelecek, ak saçlarıyla İsmet Paşa kızacak, topunun canını cehenneme yollayacaktı. Ne çabuk unutulmuştu Serbest Fırka'nın çanına ot tıkanması. (Kemal, 2015: 303).

Murtaza'nın önce Serbest Fırkacı'lara sonra ise Demokrat Partililere yönelik bu söylemlerine, fabrikada kontrol müdürü olarak çalıştığı dönemde işçilerin yüksek sesle

karşı çıkışı önemlidir. “ ‘İstemiyoruzzzz!” “CHP’li İsmet Paşacı kontrol istemiyoruz!’ ‘Cehenneme kadar yolu var, defolsun fabrikadan…’ ‘Bu fabrika demokratların kalesi!’ diyerek ayaklanmışlardı.” (Kemal, 2015: 306).

Bütün bu alıntılar, Orhan Kemal’in Murtaza’yı tek partili devletçi statükocu bir kişilikte özdeşleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte Murtaza’nın sadece düşünceleri değil duruşu bile bu devletçi statükocu yapıya gönderme yapmaktadır.

Çok geçmeden Murtaza da göründü. Göğüs dışarda, karın içerde, gözler ta karşı, değişmez bir noktadaydı. Burnu uzadıkça uzamış, burnunun etli kanatları titremeye başlamıştı. Kaz adımlarıyla içeri girdi, sıkı bir hazır ol ve selamı çaktıktan sonra… (Kemal, 2015: 93).

Eserin içinde sık sık vurgulandığı gibi Murtaza dalga geçilen bir tiptir. Bunun en önemli sebebi, artık ömrü dolmuş olan tek partili devletçi statükocu yapının 1945’li yıllardan sonra eleştirilmeye başlanmasıdır. Statükocu bir yapıda simgeleştirilen Murtaza da bu nedenle yürüyüşünden, duruşuna ve eylemlerine kadar her yönüyle alay konusudur. Sadece alay edinilmekle kalmaz aynı zamanda bulunduğu her ortamda ‘istenmeyen bir kişilik’ olarak da karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle bekçilik yaptığı mahalle sakinleri Murtaza’yı istemeyecek ve karakol komiserine şikâyet edecektir. Komiser bir yolunu bulup Murtaza’yı kırmadan onu bekçilikten çıkaracak ve bir fabrikaya kontrol müdürü yapacaktır. Burada fabrika sahibi Fen Müdürü’nün sözleri çok önemlidir: “İdare et… böylelerini kullanmasını bilirsen kazanırsın. Ver koltuğu, koşsun sabahtan akşama kadar it gibi.” (Kemal, 2015: 136).

Nitekim bu bakış açısı, 1940’lardan sonra daha yoğun olarak liberal ekonomik bir yapıya yönelen Türk burjuvazisinin tek partili statükocu devlet yapısına bakış şeklidir. Bu da bir yere kadar sürecek ve Murtaza fabrikadan çıkmak zorunda kalacaktır. Yani burjuvazi tek partili devletçi statükoyla arasına mesafe koyacaktır. Burada önemli olan Murtaza’nın ölmemesidir. Kendi ilkelerini korumak için kızını döverek öldüren (ve eserde bundan hiç pişmanlık duymayan) Murtaza, ne karısından, ne büyük oğlundan, ne de kızlarından kendi ilkelerine sahip olmadıkları için memnundur. Bir tek küçük oğlu Hasan’a güvenmektedir. Ama eserin sonunda mahkemede en güvendiği küçük oğlu Hasan’ın da hırsız olduğunu öğrenerek hayal kırıklığına uğrayan Murtaza, mahkeme salonunu asker adımlarıyla terk eder. Tüm bu süreç aslında kendinden ödün veren ama yaşamaya devam eden tek partili devletçi statükonun iktidar tarihini temsil etmektedir. Öyleyse Orhan Kemal neden Murtaza tipini tek partili devletçi bir statükoyla özdeşleştirerek inşa etmiştir? Bunun en önemli nedeni Foucault’nun işçi sınıfı ve iktidar arasındaki ilişkiyi açıklayarak söylediği sözlerde yatmaktadır:

İşçi sınıfı iktidar ilişkilerine aracılık eder, iktidar ilişkileri uygular… İlginç olan şey, gerçekte, bir grup içinde, bir sınıf içinde, bir toplumda iktidarın halkalarının nasıl işlediğini bilmektir; yani her bir bireyin iktidar ağının nereye yerleştiğini, iktidarı nasıl yeniden uyguladığını, nasıl koruduğunu, nasıl yansıttığını bilmektir. (Foucault, 2014: 161).

Orhan Kemal’in, Foucault’nun bu sözlerinden çok önce, yapmak istediği şey de budur. Yani değişen iktidar ilişkilerini ve dengelerini işçi sınıfının içinden olan Murtaza

tipiyle gözlemlemek ve sunmaktır. Bilindiği gibi genelde toplumcu gerçekçi yazarlar, işçi sınıfını burjuvaziyle karşıtlığı içinde ele alırlar. Bu nedenle yarattığı karakterleri ya burjuvaya karşı devrimci uyanış gerçekleştirmeye çalışan bir tipte ya da işçi arkadaşlarını kendi çıkarları doğrultusunda satabilen bir tipte kurgularlar. Murtaza ise bütün bunların dışında Türk edebiyatında özgün bir tiptir. Onun tek amacı üstlerinin verdikleri emirleri yerine getirmektir. Bunu yaparken kendi maddi çıkarını düşünmez, sadece görevini ödev bilinciyle yerine getirir. Orhan Kemal'in Murtaza tipini bu şekilde kurgulaması iktidar ilişkilerini oluşturan mekanizmaların nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir çünkü bir anlamda Orhan Kemal bu tiple iktidar kavramını sorunsallaştırmıştır.

İktidar kavramını sorunlaştıran Orhan Kemal aynı zamanda Murtaza tipindeki özneyi de hakikatle ilişkisi bağlamında ele almıştır. Nitekim Yunanistan'ın Alasonya Kasabası'ndan mübadele döneminde gelen ve muhacir kimliğiyle ötekileştirilen Murtaza'nın benliği, Balkan Harbi'nde şehit düşen subay Hasan Dayısı'nın vatan uğruna döktüğü şehitlik kavramı üzerinden kurulmuştur. Murtaza için bu dünyadaki asıl amaç vatanseverlik ve şehitlik mertebesine Kolağası Hasan Dayısı gibi ulaşmaktır. Çünkü Murtaza için bu dünyadaki tek hakikat, vatan için kanını döken namuslu ve görevine bağlı bir birey olmaktır. Bu nedenle romanın birçok yerinde Murtaza sık sık bu hakikatleri dile getirir. Tam da bu noktada Foucault'nun söyledikleri Orhan Kemal'in kurgusuyla paralellik göstermektedir: "Benim sorunum her zaman için, başlarken de belirtmiş olduğum gibi, özne ile hakikat arasındaki ilişki oldu." (Foucault, 2014: 233).

Dolayısıyla her ikisi de özne ve hakikat kavramını birlikte düşünmüşlerdir. Ama her ikisinde de öne çıkan en belirgin kavram, Foucault'nun buhar makinesinin keşfinin dünyayı değiştirdiği gibi siyaset teknolojilerinin gelişiminin de dünyayı değiştirdiğini vurguladığı 'İktidarın Halkaları' makalesindeki siyaset teknikleridir. Bu teknikleri Foucault iki başlık altında toplar:

...siyasi teknoloji keşiflerini iki büyük başlık altında toplayabileceğimizi sanıyorum. Ben bunları iki başlık altında toplayacağım, çünkü iki farklı yönde geliştiklerini sanıyorum. Bir yerde "disiplin" adını verdiğim bu teknoloji var. Disiplin aslında, toplumsal gövdedeki en ufak unsurlara varıncaya kadar denetleyebilmemizi sağlayan, bizzat toplumsal atomlara yani bireylere ulaşmamızı sağlayan iktidar mekanizmasıdır. İktidarın bireyselleşme teknikleridir. Birinin nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirilmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli. Benim anladığım disiplin işte budur... Bu disipline edici teknolojinin ortaya çıktığını gördüğümüz bir diğer nokta eğitimdir. (Foucault, 2014: 149-150).

Orhan Kemal, *Murtaza* eserinde açık açık bu siyaset teknolojilerinden bahsetmez ama onu direkt Murtaza'nın söylemleriyle gösterir: "Almadınız. Bilmezsiniz nedir kanun, disiplin, kurs hem da." (Kemal, 2015: 16).

Murtaza eserin birçok yerinde kendisinin hem kurs aldığını hem de disiplinli olduğunu ve böylece diğerlerinden üstün olduğunu tekrar tekrar söylemektedir. Fabrikaya kontrol şefi olarak atandıktan sonra da kendisine fabrikanın durumunu soran Fen Müdürü'ne fabrikada disiplinin olmadığını mutlaka öncelikle kurs verilmesi gerektiğini ifade eder. Bu isteğini birkaç kez yineler. 'Disiplin' ve 'kurs' kelimeleri romanın birçok yerinde yan

yana kullanılmıştır. Bunun en önemli nedeni Orhan Kemal'in de Foucault'nun sözünü ettiği bu siyaset teknolojilerinin (disiplin ve eğitim) farkına varmış olmasıdır. Yukarıda Foucault'nun iktidarı incelerken önerdiği beş yöntemi sıralamıştık. Bu yöntemlerin beşincisinde, iktidarın sadece ideoloji temelinde yürümediğini aynı zamanda denetleme ve bilme aygıtlarıyla da ve bunların birlikte organizasyon ve dolaşımıyla işleyen bir mekanizma olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda baktığımızda, fabrikaya kontrol şefi olarak atanan Murtaza'nın Fen İşleri Müdürü'yle diyalogu önemlidir.

"Sonra müdürüm, isterim fabrikada bir kurs."

Fen Müdürü hayretle baktı:

"Kurs mu? Ne kursu?"

"Lazım ustalara, hem de amelelere… haçan dolaştım fabrika içlerini, gördüm, ettim tedkik her bir şeyleri mahallinde. Lakin beyenmedim disiplinden yana" (Kemal, 2015: 176).

Hemen her konuşmasında devletçi statükocu ideolojiyi dile getiren Murtaza'nın fabrikadaki işçilerin disipline edilebilmesi için bir kurs organize etmeye çalışması tam da Foucault'nun bahsettiği iktidar mekanizmalarının ideoloji, disiplin, denetleme ve bilme aygıtlarının organizasyonunun ilişkisiyle örtüşmektedir.

Aslında Murtaza'nın fabrika genelinde işçilerin disipline edilebilmesi için bir kurs görmeleri gerektiğine dair olan talebi, Foucault'nun biyo-politika ve biyo-iktidar kavramlarına da gönderme yapmaktadır. Çünkü biyo-iktidar kavramı nüfusu çok yönlü olarak kontrol altına almayı amaçlayan bir iktidar şeklidir ve eğitim de bu kavramın içinde biyo-politik bir işlevi olan bir mekanizmadır. Bunun yanında hastalanan kızı için Murtaza'nın fabrikanın doktoruna gitmesi ve fabrika kooperatifinin ona verdiği beş markayı vererek kızını tedavi ettirmeye çalışması ama veznedarın buna karşı gelmesi ve Murtaza'nın çaresiz bir durumda kalması da o dönemdeki biyo-iktidarın sağlık politikalarının işleyişine yönelik bir gönderme gibi okunabilir. Çünkü *Murtaza* eserinin öyküleme zamanı olan 1940'lar, Türkiye'de sosyal politikalar ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişmeye başladığı dönemlerdir (Buğra, 2008). Bununla birlikte Murtaza'nın spor mükellefleri komutanlığına getirilmesi de biyo-iktidar ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Çünkü Murtaza konuşmasında: "Lazım bütün Türkiye'de kurmak mükellefler spor kulüpleri" diyerek bunu biyo-politik bir araca dönüştürmek gerektiğinden bahsetmiştir. Böylece tüm toplumsal yapıya sporla da müdahale edilebilecek ve toplumsal beden, üretim için disipline edilebilecektir.

Yine eserin girişinde yer alan bir kesitte Murtaza'nın ışığı açık bir eve girerek söylediği sözler biyo-iktidar bağlamında düşünüldüğünde dikkat çekicidir: "Devletin malıdır bu çocuklar, hem de milletin! Yok hakkın uyutmamaya ciğerparelerini vatanın! Haçan büyüyecek, kurşun atacaklar düşmana, kurşun!" (Kemal, 2015:14-15) Bütün bu örnekler, eserin kurgulanması aşamasında yazarın, biyo-iktidarın toplumsal bedene yönelik müdahalesine dikkat çekmek istediğini göstermektedir.

Çalışmamızın başlarında Foucault'nun iktidar algılayışını tamamen değiştirdiğini söylerken, onun iktidarın üretici niteliğine de vurgu yaptığını söylemiştik ve çeşitli iktidar alanlarının toplumsal alanlarda bireyler tarafından değişik şekillerde üretildiğini vurguladığını belirtmiştik. Bu bağlamda bakıldığında; eserin kahramanı Murtaza'nın

eserin birçok yerinde: *"Yukarda Allah, Ankara'da Devlet hem da Hükümet, burada ben!" diyerek kendi iktidar alanını yarattığı görülmektedir. Bu iktidar alanı belli bir merkezden dışa doğru yayılan tek yönlü bir ilişki biçiminde yansıtılsaydı eğer onunla aynı mahallede çalışan iki bekçi şaşırıp şu sözleri düşünmezlerdi:*

Ankara'da Devlet, Hükümet, yukarda Allah, burda da ben ne demekti? Nasıl diyebiliyordu? Nasılını kesinlikle bilmiyorlardı ama, herhalde dayandığı yer çok güçlü bir yer olacaktı. Yoksa ağzına mı düşmüştü. Adamın başını kıçından ağır getirirlerdi. (Kemal, 2015: 39).

Ama her iki bekçi de Murtaza'nın sözlerine şaşırmaktadırlar. Çünkü Foucault'nun söylediği gibi, birçok iktidar ilişkisine maruz kalan birey, kendi bireysel varoluşuyla da kendine özgü bir iktidar alanını yeniden üretir. Murtaza'nın yaptığı da budur aslında. İki bekçinin sandığı gibi o 'arkası' olan bir bekçi olduğu için değil, kendileri gibi sıradan ama iktidar ilişkilerini kendine özgü dünya görüşüyle anlayıp yine kendi iktidar alanını farklı bir biçimde üreten bir bekçidir.

Sonuç

Çalışmamızda, ünlü Fransız filozof Michel Foucault'nun geliştirdiği 'iktidar've 'özne' kavramlarıyla birlikte *Murtaza* romanı yeniden okunarak, eserde iktidar ilişkileri ve bu iktidar ilişkilerinin özneyle kurduğu etkileşimin romanın kurgusuna olan etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre yazar; eserin öyküleme zamanı olan 1940'lardaki toplumsal değişimi ve iktidar ilişkilerini devletçi statükoya bağlı olarak kurguladığı bir tip üzerinden ele almıştır. Bilindiği gibi roman kahramanları, özellikle toplumcu gerçekçi yazarlarda, emek sermaye ilişkisi üzerinden tek yönlü bir tip olarak kurgulanmıştır. Bu kurguya göre; işçi sınıfından olan tip ya burjuvaziyle bir savaş halindedir ya da kendi sınıfının içinde genel ahlâka ters düşen bir çıkar ilişkileri içinde yaşamını sürdürmektedir. Orhan Kemal'in *Murtaza* eserindeki Murtaza tipi ise işçi sınıfının içinde; iktidar ilişkilerini ödev bilinciyle yatay doğrultuda sürdüren, Kantçı ahlak anlayışına sahip olarak yaşam biçimini kendi ağır koşullarına rağmen değiştirmeyen ve âdeta zamanını doldurmuş bir iktidar ilişkileri biçiminin varisi olarak özgün bir biçimde kurgulanmıştır.

İkinci olarak, Murtaza'nın 'disiplin' ve ' eğitim' sözcelerini bir iktidar söylemi olarak eserde defalarca ifade etmesi çarpıcıdır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Foucault, bu iki kavramı iktidar teknolojileri olarak nitelendirmiş ve bu kavramların iktidar mekanizmalarının temeli olduğunu ifade etmiştir. Bu da bize Orhan Kemal'in eserini kurgularken iktidar mekanizmalarının işleyişini derinlemesine düşündüğünü (Foucault'dan çok önce) göstermektedir.

Üçüncü olarak, Orhan Kemal, Foucault'nun 1970'lerden sonra kavramsallaştıracağı biyo-politika ve biyo-iktidar kavramlarını romanda Murtaza çevresinde sorunsallaştırmıştır. Romanda geçen, fabrikaya ait olan 'mükellef spor kulübü'nün ve fabrikadaki işçilere sağlanan tıbbi destek mekanizmasının arka planda bir biyo-politika işleyişini göstermesi bunun en açık ifadesidir. Bunun yanında eserin başında Bekçi Murtaza'nın gece lambası açık evlere olan müdahalesinin arkasında da biyo-politika mekanizmalarının yattığı yukarıda gösterilmiştir.

Dördüncü olarak, eserde tek yönlü bir iktidar ilişkileri ağı değil; yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve yatay doğrultuda yol alan iktidar ilişkileri ele alınmıştır. Böylece iktidar kavramı, eserin yazıldığı dönemde iktidar ve özneye yönelik olan klasik bakış açılarını aşacak bir anlayışla kurgulanmıştır.

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde; Orhan Kemal'in *Murtaza* eserinin derin yapısında, iktidar ve özne ilişkilerine yönelik önemli felsefi sorgulamaların ve açılımların olduğu görülecektir. Aslında Murtaza tipinin Türk edebiyatında özgün bir tip olarak ortaya çıkmasının, dolayısıyla da, sosyal bilimlerde yapılan birçok farklı çalışmaya da kaynaklık etmesinin temel sebebi de bu sorgulamaların ve açılımların başarılı bir biçimde kurgulanması olarak görülebilir. Çünkü iktidar ve özne arasındaki ilişkilere yönelik olan bu derinlemesine bakış, yaratılan sağlam kurguyla birlikte, söz konusu romanın toplumsal bağlarını güçlendirmiş ve ortaya Murtaza gibi özgün bir tip çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Buğra, A. (2008). Kapitalizm Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika. Çağdaş Türkiye Tarihi Seminerleri. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin http://www.obarsiv.com/pdf/ayse_bugra2.pdf. adresinden 16.01.2017 tarihinde edinilmiştir.

Butler, J. (2012). Bedenler ve İktidar, Tekrar. Şeyda Öztürk. (Çev.). *Michel Foucault/Cogito*, S. 70-71, s. 275-289.

Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar. (4.Baskı). Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015a). *Kelimeler ve Şeyler İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. (5. Baskı). Mehmet Ali Kılıçbay. (Çev.). Ankara: İmge Yayınevi.

Foucault, M. (2015b). *Toplumu Savunmak Gerekir.* (7. Baskı). Şehsuvar Aktaş (Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kemal, O. (2015). *Murtaza.* (23. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.

Oranlı, İ. (2012). Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştiri. *Michel Foucault/Cogito*. S.70-71, s. 39-52.

Öğütçü, I.,Ümit,A. (Ed.). (2012). *Orhan Kemal.* Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Pars, E. (2016). *Foucault Öznenin Yitiminden Yeniden Doğuşuna*. İstanbul: Kollektif Kitap.

Revel, J. (2012). Kimlik, Doğa, Yaşam: Üç Biyopolitika Yapıbozumu. Şeyda Öztürk. (Çev.). *Michel Foucault/Cogito*, S. 70-71, s.9-21.

Yavuz, E. (2015).Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu Tartışmaları: Erzincan Uygulamaları. *Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi.* S. 12. ss. 161-180.